

O‘ZBEKISTON HAYKALTAROSHLIGIDA AYOLLAR JOZIBASI

Xotamov Azamat Kamolovich.

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti.

Tasviriy san’at fakulteti professori

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston haykaltaroshligida ayol obrazining badiiy-estetik talqini, uning jozibadorligini rivojlantiruvchi plastik, ma’naviy va milliy xususiyatlar tahlil etiladi. Ayol qiyofasining haykaltaroshlikdagi ifodasi tashqi go‘zallik bilan bir qatorda ichki ruhiy holat, milliy qadriyatlar, ramziylik va obrazning ma’naviy mazmuni bilan bog‘liq holda yoritiladi. Shuningdek, mustaqillik davri haykaltaroshligida ayol obrazining rivojlanish tendensiyalari hamda uning zamonaviy badiiy tafakkurdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *ayol obrazi, haykaltaroshlik san’ati, milliylik, go‘zallik, plastik ifoda, ramziylik, estetik obraz, zamonaviy haykaltaroshlik, ma’naviy qadriyatlar, mustaqillik davri san’ati.*

O‘zbekiston haykaltaroshligi milliy tasviriy san’atning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini badiiy shaklda ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, haykaltaroshlikda inson obrazining yaratilishi yordamida muayyan davrga xos bo‘lgan go‘zallik, xarakter va dunyoqarash to‘g‘risidagi tasavvurlar namoyon bo‘ladi. O‘zbek haykaltaroshligida ayol obrazi ana shu jarayonning mazmunan boy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda tashqi qiyofa bilan bir qatorda insonning ruhiy holati, ichki kechinmalari va ma’naviy fazilatlarini ifodalashga katta e’tibor qaratiladi. K. Akilovning O‘zbekiston haykaltaroshligining 1991–2006-yillardagi rivojiga bag‘ishlangan katalogi mustaqillik davrida haykaltaroshlikning yangi badiiy izlanishlar bilan boyiganini ko‘rsatadigan asosiy manbalardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan ayol qiyofasini haykaltaroshlik vositasida tasvirlash faqat portret yaratish masalasi emas, balki milliy estetik tafakkurda ayolga berilgan ma’naviy va madaniy ahamiyatni ochib beruvchi badiiy jarayon sifatida qaralishi mumkin.

Ayol obrazining O‘zbekiston haykaltaroshligidagi o‘ziga xosligi, avvalo, uning ko‘p qatlamli mazmuni bilan belgilanadi. Haykaltarosh ayol qiyofasini yaratishda yuz tuzilishi, nigoh, gavda holati, qo‘l harakati va kiyim shakllari kabi plastik vositalar orqali obrazning individual xarakterini ochishga intiladi. Bunda tashqi chiroy haykalning asosiy mazmuni sifatida emas, balki ichki ma’naviy holatni ifodalashga xizmat qiluvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ayol jozibasini faqat yuzning go‘zalligi yoki gavdaning mutanosibligi orqali tushuntirish yetarli emas, chunki haykaltaroshlikda obrazning

ta'sirchanligi uning plastik tuzilishi va mazmuniy yaxlitligi bilan chambarchas bog'liqdir. B. Boymetovning haykaltaroshlik va plastik anatomiya masalalariga bag'ishlangan o'quv qo'llanmasi ham inson qiyofasini yaratishda anatomik tuzilish va plastik ifodaning muhimligini ko'rsatadi. Demak, ayol obrazidagi joziba anatomik aniqlik, plastik ifoda va badiiy mazmunning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida shakllanadigan murakkab estetik hodisadir.

O'zbek haykaltaroshligida ayol obrazining shakllanishiga milliy madaniyat va tarixiy an'analar ham katta ta'sir ko'rsatgan. O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniyatida ayol oilaning, avlod davomiyligining va ma'naviy tarbiyaning muhim timsoli sifatida qaralganligi sababli san'atda yaratilgan ayol qiyofalarida ham mazkur tushunchalarning badiiy aksini ko'rish mumkin. Ayniqsa, milliy libos, bosh kiyim, soch turmagi, zargarlik buyumlari va boshqa madaniy belgilar haykaltaroshlik obrazining tarixiy hamda etnik xususiyatlarini aniqlashtirishga yordam beradi. Bunday detallar oddiy bezak vazifasini bajarib qolmasdan, tasvirlangan qahramonning ijtimoiy-madaniy muhitini ham anglatishi mumkin. Mustaqillik davri san'atida milliy o'zlikni anglash va tarixiy-madaniy merosga yangicha munosabat shakllanganligi O'zbekiston haykaltaroshligining rivojlanish jarayonlarida ham aks etgani ilmiy tadqiqotlarda qayd etiladi. Shuning uchun o'zbek haykaltaroshligidagi ayol jozibasini milliylikdan ajratib o'rganish obrazning mazmuniy mohiyatini to'liq ochib berishga imkon bermaydi.

Ayol obrazining badiiy talqinida ona timsoli alohida ahamiyatga ega bo'lib, u o'zbek haykaltaroshligida mehr, hayotiylik, sabr va avlod davomiyligi kabi tushunchalarni ifodalash imkonini beradi. Bunday obrazlarda haykaltarosh ko'pincha ayolning tashqi harakatidan ko'ra uning ruhiy holatini plastik shakl orqali ochib berishga intiladi. Masalan, sokin yuz ifodasi, vazmin gavda holati yoki tabiiy qo'l harakati obrazning ichki osoyishtaligi va ma'naviy kuchini anglatishi mumkin. Mustaqillik davrining monumental haykaltaroshlik namunalarida ona va ayol obrazining ijtimoiy hamda ma'naviy mazmun kasb etishi ham kuzatiladi; xususan, 2005-yilda Mustaqillik maydonida o'rnatilgan "Baxtiyor ona" haykali ayol obrazining ramziy mazmun bilan bog'lanishiga misol sifatida qayd etilgan.

O'zbekiston haykaltaroshligida ayol qiyofasining yana bir asosiy jihati uning ramziy mazmun bilan boyitilishidir. Haykaltaroshlik asaridagi obraz muayyan shaxsning qiyofasini aks ettirish bilan birga, kengroq tushunchalarni ifodalovchi badiiy belgiga aylanishi mumkin. O'zbek haykaltaroshligidagi ramziylik masalasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda milliy madaniyat, tarixiy meros va zamonaviy badiiy izlanishlarning haykaltaroshlik tilida o'zaro bog'lanishi ko'rsatiladi. Shu nuqtayi nazardan ayol obrazi go'zallikning o'zi bilangina chegaralanmay, tinchlik, ona Vatan, mehr-oqibat, hayot davomiyligi yoki milliy qadriyat kabi keng ma'nolarni ifodalashi mumkin. Bunday ramziylik haykalning mohiyatini tomoshabinga

bevosita tushuntirishdan ko‘ra, unda muayyan assotsiatsiya va estetik taassurot uyg‘otish yordamida yetkazishga imkon beradi. Natijada ayol qiyofasi individual obrazdan umumlashgan badiiy timsol darajasiga ko‘tariladi.

Ayol obrazining jozibadorligini yaratishda haykaltaroshning material bilan ishlash mahorati ham muhim o‘rin egallaydi. Bronza, marmar, gips, yog‘och yoki boshqa materiallarning fizik xususiyatlari obrazning umumiy plastik ifodasiga turlicha ta‘sir ko‘rsatadi, chunki har bir material sirt, hajm, yorug‘lik va fakturani o‘ziga xos tarzda namoyon etadi. Masalan, silliq ishlangan sirt yuz ifodasining nozik jihatlarini ta‘kidlashi mumkin bo‘lsa, fakturali yuzalar obrazga dinamik yoki ekspressiv xarakter berishi mumkin. Haykaltaroshlikning professional asoslarini o‘rganishda plastik anatomiya bilan bir qatorda materialning imkoniyatlarini anglash ham muhimligi san‘at ta‘limiga oid manbalarda ta‘kidlanadi. Shu sababli ayol jozibasini tahlil qilishda faqat obrazning mazmuniga emas, balki uning qanday materialda va qanday plastik usulda yaratilganiga ham e‘tibor qaratish kerak. Material va shaklning uyg‘unligi natijasida haykalning estetik ta‘sirchanligi yanada kuchayadi.

O‘zbekiston haykaltaroshligida ayol obrazini tahlil qilishda dastgohli va monumental haykaltaroshlik o‘rtasidagi farqni ham hisobga olish kerak. Dastgohli haykaltaroshlikda rassom yoki haykaltarosh insonning individual qiyofasi, ruhiy holati va plastik xususiyatlarini nisbatan kichik hajmda batafsil ochib berish imkoniyatiga ega bo‘lsa, monumental asarda obraz katta makon, me‘moriy muhit va jamoaviy idrok bilan bog‘lanadi. Mustaqillik davri monumental haykaltaroshligi bo‘yicha albom-kataloglarda yodgorliklarning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ifodalashdagi o‘rni alohida ko‘rsatiladi. Shuning uchun monumental ayol obrazida gavdaning umumiy silueti, harakatning aniqligi va haykalning uzoq masofadan idrok qilinishi kabi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Dastgohli asarda esa yuz ifodasi, qo‘l harakati yoki kiyim detallaridagi nozikliklar tomoshabinga yaqinroq masofadan ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu ikki yo‘nalish ayol jozibasini turli badiiy vositalar yordamida ifodalash imkoniyatlarini namoyon qiladi.

O‘zbek haykaltaroshligida ayol obrazining rivojlanishi zamonaviy badiiy tafakkurning o‘zgarishi bilan ham bog‘liqdir. Mustaqillikdan keyingi davrda haykaltaroshlar tarixiy xotira, milliy o‘zlik va zamonaviy estetik qarashlarni uyg‘unlashtirishga intilganlari ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. Bunday sharoitda ayol obrazi ham an‘anaviy talqinlar doirasida qolib ketmasdan, yangi plastik shakllar, umumlashtirilgan kompozitsiyalar va individual xarakterlarni ochib beruvchi badiiy yechimlar orqali rivojlanishi mumkin. Zamonaviy haykaltaroshlikdagi yangi ijodiy tamoyillar va kasbiy-badiiy izlanishlar D. Po‘latovning O‘zbekiston zamonaviy haykaltaroshligi rivojlanishiga bag‘ishlangan tadqiqotida ham alohida ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan. Shu jihatdan zamonaviy ayol obrazi an‘anaviy

go‘zallik tushunchasini takrorlashdan ko‘ra, insonning individualligi va ichki dunyosini ochishga yo‘naltirilgan badiiy izlanishlar bilan boyishi mumkin.

Ayol obrazining O‘zbekiston haykaltaroshligidagi o‘rnini Jo‘ldasbek Quttimurodovning “Ayol” asari kabi konkret namunalar orqali ham o‘rganish mumkin. Bunday asarni tahlil qilish jarayonida uning nomi, umumiy shakli, kompozitsion tuzilishi, plastik yechimi va obrazning tomoshabinda uyg‘otadigan estetik taassurotni birgalikda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Qoraqalpog‘iston haykaltaroshligi va O‘zbekiston haykaltaroshligi bo‘yicha ilmiy manbalarda hududiy badiiy an‘analar hamda zamonaviy ijodiy izlanishlarning o‘zaro aloqasi o‘rganilgan bo‘lib, bu ayol obrazini faqat umumiy o‘zbek san‘ati doirasida emas, balki hududiy madaniy xususiyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ayol obrazining milliylik xususiyatlarini o‘rganishda uni boshqa davr va hududlarda yaratilgan ayol tasvirlari bilan qiyoslash ham ilmiy tahlilni boyitishi mumkin. Bunday qiyoslash orqali haykaltaroshning individual uslubi, shaklni umumlashtirish darajasi va milliy estetik belgilarni qo‘llash usuli aniqroq ko‘rinadi.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston haykaltaroshligida ayollar jozibasi tushunchasi tashqi go‘zallikning oddiy tasviridan ancha keng bo‘lib, u plastik shakl, ma‘naviy mazmun, milliylik, ramziylik va individual xarakter kabi bir necha badiiy omillarning o‘zaro uyg‘unligidan tarkib topadi. Ayol qiyofasining haykaltaroshlikdagi jozibasi uning yuz tuzilishi yoki gavda mutanosibligi bilangina belgilanmay, balki haykaltaroshning obrazga qanday ruhiy va g‘oyaviy mazmun yuklagani orqali ham namoyon bo‘ladi. Mustaqillik davri O‘zbekiston haykaltaroshligi milliy madaniyat va tarixiy merosga bo‘lgan qiziqishning kuchayishi bilan birga yangi badiiy shakllarni izlash jarayonini ham namoyon etgan. Shu jarayonda ayol obrazi ona, go‘zallik, mehr, milliy o‘zlik va insoniy qadriyatlarni ifodalovchi ko‘p ma‘noli badiiy timsol sifatida shakllanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shunday qilib, o‘zbek haykaltaroshligida ayollar jozibasini tadqiq etish nafaqat alohida obrazlarning estetik xususiyatlarini, balki milliy haykaltaroshlik tafakkurining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy badiiy jarayonlar bilan bog‘liq xususiyatlarini ham chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akilova K. O‘zbekiston haykaltaroshligi 1991–2006: katalog. – Toshkent: Media Land, 2006. – 32 b.
2. Boymetov B. Haykaltaroshlik va plastik anatomiya: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2007. – 120 b.

3. Bo‘riboyev I. (muharrir). Mustaqillik davri o‘zbek monumental haykaltaroshlik san’ati: albom-katalog. – Toshkent, 2011. – 88 b.

4. Po‘latov D. O‘zbekiston zamonaviy haykaltaroshligining rivojlanish tamoyillari: dissertatsiya. – Toshkent, 2008. – 156 b.